

IMRE MIHÁLY

Új szempontok Szenci Molnár Albert *Psalteriuma* metszeteinek értelmezéséhez

Szenci Molnár Albert *Psalterium Ungaricum*át a Szenci-kutatás, a filológia, himnológia hosszú ideje kivételes figyelemmel tanulmányozta: a rá vonatkozó szakirodalom rendkívül terjedelmes és összetett. Az editio princeps hasonmás kiadásban is megjelent 2017-ben P. Vásárhelyi Judit tanulmányával, amely így hitelesen adja közre a kötet képanyagát, ikonográfiai tartalmait.¹ Ezt megelőzően én már 2009-es kötetemben közreadtam a képanyagot, és javaslatot tettem annak értelmezésére. Érdemes megjegyezni, hogy ezen tanulmányok kivételével a Szenci-kutatás mindeddig szó nélkül hagyta a *Psalterium* képanyagának vizsgálatát, ebbe beleértve a kritikai kiadást is. Pedig ez azért is figyelmet érdemlő, mert *soha többet nem jelent meg olyan Psalterium-kiadás, amely ezeket a képeket tartalmazta volna*, csak a herborni edícióban láthatjuk azokat.² Az köztudott, hogy a korabeli hazai nyomtatványaink rendkívül képszegények, az 1607-es herborni kiadás viszonylagos ikonográfiai gazdagsága már csak emiatt is különleges figyelmet érdemel. Mondhatni, tanácstalan volt a kutatás a metszetekkel kapcsolatban: mi indokolta azok elhelyezését az ajánlásban, a képeknek és a szövegnek milyen szemantikai kapcsolata van, a második metszet alatt olvasható disztichon („Non fera, non rabies, non tristia monstra barathri, / Militiam poterunt vincere, Christe, ruam.”) hogyan kapcsolódik a képekhez? Valamint: mindez hogyan illeszthető Rabe kiadói tevékenységéhez, vagy más kiadványok, kiadók ikonográfiai gyakorlatához?

Egyfelől önmagában kell vizsgálni a kötet ikonográfiai anyagát, a textuális összefüggéseket, a szerzői szándékhoz kapcsolódó jelentéseket, másfelől pedig Rabe kiadói gyakorlatában is szükséges annak értelmezése, illetve még tágabbra vonva a kontextust: a korabeli, más kiadói környezet is megkívánja az összehasonlítást.

¹ SZENCI MOLNÁR Albert, *Psalterium Ungaricum*, *Kis katekizmus*, tan. P. VÁSÁRHELYI JUDIT, Budapest, Balassi – OSZK, 2017, 28–29: „A könyvecske ékességéhez hozzátartoznak könyvdíszei. Így a latin nyelvű ajánlás után a fiókáit tápláló sas, a magyar nyelvű végén pedig az oroszánt legyőző, szárnyas lovon ülő hős képe jelenik meg. Ennek az ábrázolásnak a kisebb párja a következő lap rektóján látható az üdvözlőversek után. E kisebbik kép alatt Molnár Albert latin disztichonja áll, amely azt hirdeti, hogy »sem vadállat, sem ádáz harag, sem az Alvilág szomorú szörnyei nem tudják a Te vitézségedet legyőzni, Krisztus. Mindkét lovas szárnyas lovon ül, és nyílvessző segítségével győzi le az oroszánt, amelynek kígyózó, hosszú farka van, mint egy sárkánynak. Mivel Szent György Mihály arkangyal földi megtestesítője, a második ábrázolást kísérelő latin vers alapján úgy gondoljuk, hogy a kép a *Jelenések könyvének* arra a helyére utalhat, amely szerint Mihály arkangyal az ördögöt megtestesítő sárkányt leveti a földre.”

² Szenci életében még kétszer jelent meg a *Psalterium*, 1608-ban és 1612-ben, Hanauban és Oppenheimben, vagyis mindkettő Németországban, a bibliakiadás részeként. Ebben a változatban már nem találjuk ott a paratextusokat és a képanyagot sem. A későbbi hazai kiadások is enélkül jelennek meg.

Amint azt korábban megállapítottuk, a *Psalterium* Frigyeshez és Mórchoz intézett ajánlása mecénási támogatásuk megköszönése, amely nemcsak a szerzőt segítette példátlan mértékben, de az egész magyar nemzetet is gazdagította, és a jövőben is remélhető ez. A *Dedikáció*ban elmondja, hogy ajánlását ugyanazért intézte a két fejedelmi személyhez, amiért azt tette Andreas Spethe, a maga latin nyelvű psalteriumában. „Hogy pedig ez könyvem, Ti Fels. öszveséggel akartam dedíálni, ugyanazon erősségekkel indittam arra, az melyekkel én előttem az tiszteletes ferfiu Spethe Andras, ezen notakra Deákul írott soltárit, az Ti Felséges neveteknec dedíálta: mellicket rövidségnek okáért elhagyoc.” Spethe tizenkét lapnyi verses ajánlásában *hitvédelmező szerepkörben* jelenik meg mindkét uralkodó, de különösen Mór, aki fegyveres hatalmával, uralkodói erejével oltalmazza az igaz vallást, szembeszáll a hazug tanokkal. Az ajánlásban többször hangzik el mindkét fejedelmi személyre vonatkozóan a *Heros*, *Leo* elnevezés. Mindez egyik – bár erősen áttételes – magyarázatául szolgál a kötet képanyagának értelmezéséhez, tematikus kapcsolat valószínűsíthető közöttük. A hitért küzdő, oltalmazó, gonosz erőkkal szembeszálló hős a kötet képanyagának egyik magyarázója lehet.³

³ Vö. Imre Mihály, *Szenci Molnár Albert arc(kép)másai*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület, 2009, 46–54. Már itt szükségesnek gondoltuk a *Psalterium* metszeteinek vizsgálatát és azok összehasonlítását a Rabe kiadó más kiadványaival: „Indokolt lenne a magyar zsolotárskönyv metszet- és díszítőanyagának tüzetes összevetése a Rabe-kiadó más psalmuskiadásával.” Ezt a szempontot azonban most kiterjesztettük mindkét Rabe (Georg és Christoph) kiadói tevékenységére. „A pfalzi választófejedelemhez (Frigyes) és a hesseni tartománygrófhhoz (Mór) intézett latin nyelvű ajánlás után találjuk az első képet, itt pelikánt ábrázoló, több mint fél oldal nagyságú metszet áll. A jó minőségű fametszet az ismert allegorikus ábrázolást mutatja: fészken álló pelikán saját vérével táplálja három fiókáját, méghozzá úgy, hogy csőrével magán ejt sebet. A lap tipográfiája szerint az ajánlásra vonatkozó szerzői névalírás azonban úgy helyezkedik el, hogy az pont a metszet fölé kerül, így szoros kapcsolatba lép a szöveg a képpel, egymás értelmezőivé válnak; inscriptioként hat a szerző neve: *Albertus Molnar Szenciensis S. Th. Stud.* [...] Az ajánlás magyar nyelvű része után helyezték el az egész kötet legdíszesebb, majd háromnegyed oldal nagyságú metszetét. Ágaskodó szárnyas lovon ül lovasa, aki kissé félrehajolva lándzsáját döfi a rátámadó oroszlánba. [...] Közvetlenül a metszet felett olvasható a fejedelmeknek szóló dedikáció aláírása: *Ti Felsegteknek alazatos Szolgaja Szenci Molnar Albert*. A név így mintha a metszet ábrázolására vonatkozna, azt magyarázná, a lovashoz kapcsolódik, jelentésegységet sugall. A szöveg és a kép szinte az emblematikára jellemző szoros kapcsolatot teremt, gondoljunk csak Sambucus, vagy Alciati, C. Ripa ábrázolásaira. A verses ajánlások (Georg Rem és Filiczki János) után következik a jó fél lapnyi terjedelmű metszet, alatta két soros latin nyelvű disztichon. Ez is lovon ülő hőst ábrázol, aki hegyes lándzsát döf a lovasra ugrani készülő oroszlán torkába. (A lándzsa itt is inkább nyílvevesszőre hasonlít erősen.) Az oroszlán farka mindkét metszet esetében furcsa, szokatlanul hosszú és hullámosan tekeredő rajzolatot mutat. A metszet egész kompozíciója témájában és megformáltságában erősen hasonlít a korábbi Szent György ábrázolásokhoz. Azt egyelőre nem tudjuk megválaszolni, hogy ez a korábban hagiografikus tárgyú és ikonográfiájú ábrázolás milyen jelentésváltáson ment keresztül ahhoz, hogy a Rabe kiadó azt felhasználja, nyilván Szenci Molnár egyetértésével. Méghozzá egy olyan kiadványban, ahol a metszet része lesz a szerzői önreprezentációnak, de a protestáns hitigazság oltalmazásának is kifejezője a kép; különösen a második esetben, ahol a disztichon egyértelművé teszi ezt a jelentésképzést. A ló valamilyen mitikus szárnyas állat, a lovas feje alig vehető ki. A metszet és a két soros vers Filiczki János verses ajánlása után áll: *Non fera, non rabies, non tristia monstra barathri, / Militiam poterunt vincere, Christe, tuam. (Sem fegyverek, sem a veszett dühöngés, sem az alvilág fenyegető szörnyei / nem tudják legyőzni, Krisztusom, a te bátor vitézségedet.)* A kétsoros vers disztichon, szerzője minden bizonnyal Molnár

Spethe, Móricnak:

Mauriti o regum de stirpe insignis auita
 Progenies patriae lumen, tutela bonorum,
 Incluta telluris Germanae gloria salve.
Salve iustitiae vindex, ambitor honesti,
Virtutis speculum, sanctae pietatis imago,
 Musarum decus & Phoebi doctissime prudens,
Marte animoque potens, fortissime nobilis heros,
 In cuius gremio nutrita ecclesiae gaudet.
 Aonidum veli spes, portus & anchora salve.
 Vive diu generose *Leo Illustrissime Princeps*
 Nestoreos cum prole dies & coniuge felix
 Illustri, donec numero domus aucta nepotum
 Domus vestra sit, & coelo vos mitia fata reponant.

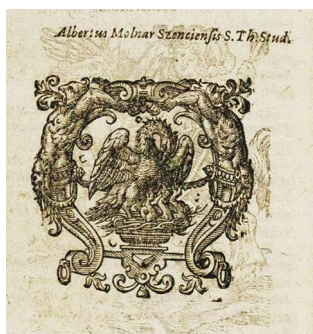
Szenci Molnár arra törekedett, hogy herborni zsoltároskönyve szervesen illeszkedjen németországi szellemi környezetébe, amelynek fontos része a fejedelmekhez intézett kétnyelvű dedikáció, az európai zsoltárköltészethez való kapcsolódás, Rem és Filiczki János verses dedikációja. Azonban lehetősége volt arra a Rabe kiadónál, hogy az *ikonográfiai hagyományokat is beillesse* ebbe a kontextusba. Ennek bizonyítékai a pelikánt és a lovas hőst ábrázoló metszetek, amelyek Georg és Christoph Rabe kiadói gyakorlatában megtalálhatók, igaz, Georg kiadványaiban sokkal inkább gyakori azok szerepeltetése. Ugyanakkor a metszetek – szöveges kiegészítő elemeikkel – részei lesznek saját alkotói identitásának megformálásában, amint kapcsolódnak azok a fejedelmi ajánlások szemléletéhez, a hitvédő, hősi szerepkör megformálásához. Természetesen Szenci alapvető távlatos törekvése a hazai liturgikus igény kielégítése volt a zsoltárfordításokkal, a gyülekezetek – általában a hitélet számára – a psalmusok énekelhetővé tétele, ezért is társul minden esetben a zsoltárvershez a kotta. A későbbi kiadásokban ennek kizárólagos dominanciája fog érvényesülni, minden egyéb eltűnik azokból, a korábbi paratextusok és a teljes képanyag, ezzel együtt a szoros német kontextus is eltávolodik ezekből a kiadványokból.⁴

Jelenlegi tanulmányunk megírásában rendkívül nagy segítséget jelentett a *Deutsche Digitale Bibliothek* online adatbázisa, amelynek alapján elérhetővé vált az idézett képanyag, illetve annak sokszorososa, a tanulmány minden képi ábrázolása innen

Albert lehet, akiről tudjuk, hogy gyakorlott versszerző volt latinul is. A versről eddig nem vett tudomást a Szenci-kutatás, bár kétségtelenül hangsúlyos helyen, kép és szöveg összefonódása által kiemelt, emblematisz jellegű paratextusként kell azt értelmezni.”

⁴ Vö. IMRE Mihály, *A kulturális és az önreprezentáció feszültségei – Filiczki János verses ajánlásai Szenci Molnár Albert zsoltároskönyvéhez* = I. M., *Az isteni és emberi szó párbeszéde: Tanulmányok a 16–18. századi protestantizmus irodalmáról*, Sárospatak, Hernád, Tiszáninneni Református Kiadó, 2012, 235–255.

származik. A *Psalterium Ungaricum* editio princepsének hazai példányairól korábban írtam néhány megállapítást, sajnálkozva, hogy ezek a példányok valamilyen mértékben csonkák. Ez továbbra is így van, azonban a *Deutsche Digitale Bibliothek* alapján kiderítettük, hogy a Herzog August Bibliothek Wolfenbüttelben őriz egy teljes példányt, amelynek kötése is eredeti, kifogástalan állapotú, hártýaborítású. (Jelzete: A: 199 Poet.) Ami figyelmet érdemlő, hogy ebben a példányban csak a zsoltárok találhatók, a káté nem csatlakozik másodikként ahhoz. Vagyis kijelenthetjük, hogy ez a kiadvány két változatban jelent meg Herbornban: a teljes *Psalterium* a káté nélkül, a másik változat pedig a zsoltárok és a káté együttesen. Ez utóbbi jelent meg a Bibliotheca Hungarica Antiqua XLVI. köteteként 2017-ben. (Ezzel máris kiegészíthetjük, korrigálhatjuk az RMNy 2962 korábbi megállapításait, miszerint a két munka együtt jelent meg, és csak ilyen formában létezik az.) Annak okát egyelőre nem tudjuk, hogy mi indokolta e kétféle változat kiadását, milyen arányban jelent meg csak a zsoltár, és milyen arányban a zsoltárokkal együtt a káté. A herborni gyakorlat (Christoph Rabe) azonban ismerte csak a zsoltároskönyv és csak a Heidelbergi Káté kiadását külön-külön, megjelent többször önállóan Georgius Buchanan és Ambrosius Lobwasser átdolgozása.



1–3. kép

SZENCI MOLNÁR Albert, *Psalterium Ungaricum*, Herborn, Rabe, 1607 (RMNy 2962).

A wolfenbütteli Herzog August Bibliothek példánya (jelzete: A: 199 Poet.).

Forrás: *Deutsche Digitale Bibliothek* (A forrás a tanulmányban közölt minden illusztráció esetében azonos.)

A fenti képek sorrendje: a fejedelmekhez intézett latin nyelvű dedikáció után első a pelikán (1. kép), a kép fölött olvasható: Albertus Molnar Szenciensis S. Th. Stud.; vagyis Molnár latinosított névváltozata, amely a német környezet számára adja tudtul a szerző nevét, státuszát. Az ezzel szemközti lapon az ajánlás magyar fordítása olvasható, valamint a szerző névalírása: Szenci Molnar Albert (2. kép). Alatta láthatjuk a lovon ülő hős első változatát (3. kép), amelynek fontos eleme a névalírás és a fametszet

között kialakuló szemantikai kapcsolat, mindkét esetben az emblematikában megszokott inscriptióként értelmezhetjük azokat. A következő két lapon Georg Rem és Filiczki János verses ajánlása olvasható, Filiczki verse után látható a lovon ülő hős második változata, alatta pedig Szenci latin nyelvű disztichonja. Megismételjük 2009-ben írott megállapításunkat:

A zsoltároskönyv metszetei és szövegei emblémaszerű eljárással allegorikus ábrázolást hoznak létre, amelyben a szerző csak rejtőzködően, de jól érzékelhetően van jelen. A pelikán a fiókáit tápláló áldozatával, a harcoló lovas pedig elszánt akarattal, és ha kell, harccal, fegyverekkel, küzdelemmel védi Krisztus igazát a rá rontókkal szemben, hiszen erejét is onnan nyeri. Mindkét esetben – kép és szöveg egymásra utalásának összjátékaként – a szerző egyházáért, nemzetéért vállalt alkotói teljesítménye, áldozata és elszántsága is megjelenik. A *Psalterium* paratextusai nem szólaltatják meg verbálisan ezt a heroikus jelentésregisztert és nem is értelmezik a szerzőt ilyen dimenzióban, a két lovast ábrázoló kép azonban ebbe az irányba hangolja a szerzői (ön)reprezentációt.⁵

Meg kell ezért vizsgálnunk a *Psalterium*ban látható metszetanyagnak a hagyományát, honnan származnak azok és milyen ikonográfiai tradíciót bizonyítanak. Ehhez a Rabe kiadó két kiemelkedő személyiségének munkáit kell szemügyre vennünk.

Georg Rabe/Rab (†1580) Scheibenbergben született, Szászországban (Sachsen), 1557–1560 között könyvnyomtató és kiadó Pforzheimben, 1561-ben megvásárolta Weigand Hansche nyomdáját Frankfurt am Mainban. (Pforzheimi születésű volt Johann Reuchlin, Melanchthon is itt végezte alsóbb iskoláit.) Cégtársa volt 1562-től Sigmund Feyerabend, aki maga is készített metszeteket, könyvdíszeket, meggyőződése volt, hogy képekben gazdag kiadványokat kell megjelentetni. 1578-ban kiadott egy oktáv alakú Bibliát, amelyet Jost Amman 197 fametszete díszített, Amman más metszetekkel díszített munkája is Georg Rabe kiadásában jelent meg. (*Neue Biblische Figuren Künstlich und Artig Gerissen*, ennek több kiadása is volt Rabe officinájában.) Általában Georg Rabe a kiadványaiban szívesen használ metszeteket, képi díszítést, több zenei jellegű kiadványa is készült, többszólamú kottákkal.⁶ Jost Ammannal való

⁵ IMRE, Szenci Molnár Albert arc(kép)másai, 53.

⁶ Christian BRACHTHÄUSER, *Buchdruckkunst in der Grafschaft Nassau Christoph Corvin (1552–1620) und der Kreis reformierter Gelehrter an der Hohen Schule in Herborn und Siegen*, Siegen, Universitätsverlag Siegen, 2020, 28, 36, 42: „Familiäre Hintergründe, Christoph Rab(en), der später seinen Familiennamen den gelehrten Gepflogenheiten entsprechend in ‚Corvin(us)‘ latinisierte, kam 1552 als Sohn des Buchdruckers Georg Rab (†1580) und dessen Ehefrau Margaretha (†1580) in Zürich zur Welt. Frühzeitig wurde Christoph die Leidenschaft für das gedruckte Wort und das Wesen der Buchmanufaktur in die Wiege gelegt. Sein Vater, gebürtig aus Scheibenberg in der Markgrafschaft Meißen, hatte sich von 1557 bis 1560 in Pforzheim niedergelassen und am 9. April 1561 als Teilhaber einer Handelsgesellschaft („Companey“) die Druckerei von Weigand Han (†1562) in Frankfurt am Main erworben und mit seinem Druckekollegen Sigmund Feyerabend (1528–1590) weitergeführt. [...] Diese ‚Companey‘ brachte

szoros kapcsolata magyarázza azt is, hogy többször megjelentette a Biblia képi illusztrációit, amely impozáns gyűjtemény a Szentírás teljes tematikai fametszetes képi ki egészítése, de az emblematika is érdekelte, ezért adta ki Alciati nevezetes művét: *Liber Emblematum D. Andreae Alciati, nunc denuo collatis exemplaribus, multo castigatior quam unquam antehac editus*, Franckfurt am Mayn, 1566. Ez a kiadvány azért is lehet számunkra érdekes, mert gazdag képanyaga, emblematikus jellemzői néhol tematikus párhuzamot is kínálhattak Szenci számára művei megtervezésénél. A kötet német nyelvű inscriptiókat használ, az egyik fametszet szárnyas lovon ülő hőst ábrázol, aki dárdáját az ágaskodó sárkány torkába döfi, amelynek hosszú, tekeredő farka látszik (4. kép). *Das XXXIII. Man muß die Starken und listigen mit Raht und Tugend überwinden.* Az epigramma szövege:

Gleich wie Bellerophon der Held
 Hat das Chymeram überwelt
 Und das greuwlich wild Thier hiudon
 Im Licischen Land können thon
 Also kanst mit dein weisen raht
 All ungeheuwer überwinden drath
 Dieweil dich tregt das geflügelt Pferdt
 Pegasus biß in Himmel werdt.

Az epigramma Bellerophontészt idézi, aki szárnyas lován megöli Khimérát, de allegorikusan olyan hősnek tekinthető, aki az erények és a jószág birtokosaként legyőzi az iszonyatos, hatalmas erőszakot és a gonosztságot. Ezek a hősi erények téged is – mint Pegasus Bellerophontészt – az égbe emelhetnek – olvasható; a vers itt szinkretisztikus módon keresztény dimenziót nyit meg. („Dieweil dich tregt das geflügelt Pferdt / Pegasus biß in Himmel werdt.”) Ahogyan *Bellerophontész* (Bellerophón) megölte a Kimérát (Khimaira) és másokat is, úgy győzhetünk le minden nehézséget bölcs tanácsok segítségével, s így akár az égbe is juthatunk.⁷

für Rab vollen geschäftlichen Erfolg; denn er konnte nicht nur seine große Schuldenlast tilgen, sondern versteuerte 1570 bereits ein Vermögen von 4.000 Gulden. In der ‚Companey‘ hatte er im wesentlichen den Druckereibetrieb zu versehen, Sigmund Feyerabend *widmete sich dem Verlagsgeschäft und der künstlerischen Ausgestaltung der Verlagswerke*, die er als *ausgebildeter Formschneider zum Teil mit eigenen Schöpfungen schmückte*. [...] Die fruchtbare Zusammenarbeit währte bis 1570. In Kooperation mit Feyerabend waren hochwertige Foliobände erschienen, [...] *die den verschiedensten Wissensgebieten angehörten und durchweg reich bebildert waren*. [...] Georg Rab machte sich danach selbstständig und führte die Geschäfte ab 1571 trotz anfänglicher finanzieller Nöte in Eigenregie weiter. Ihm zur Seite stand sein jugendlicher Sohn. [...] Berühmt gemacht hat Georg Rabs Druckerei auch die ausgezeichnete Ausstattung der zweiten, durch Dr. Johann Fichard besorgten Ausgabe des Frankfurter Stadtrechts im Jahre 1578; an dieser Veröffentlichung war bereits sein Sohn Christof beteiligt.”

⁷ A vers értelmezésében segítségemre volt Kovács Kálmán, amiért itt mondok köszönetet.

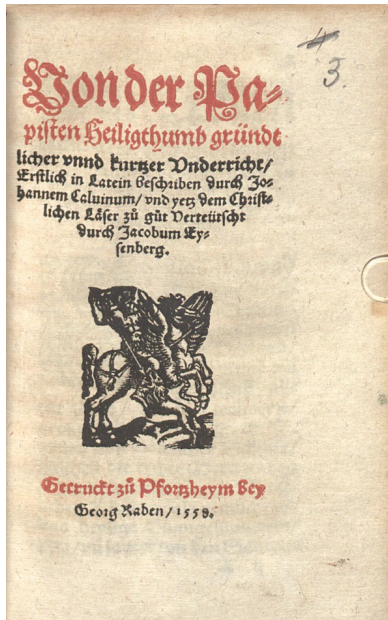
Ez az embléma ikonográfiailag párhuzamba állítható Georg Rabe nyomdászjelvényével, kiadói emblémájával. Az sem túlzás, ha összehasonlítjuk a Szent György-ábrázolások korabeli sokaságával, és rokonságot állapítunk meg azokkal.



4. kép

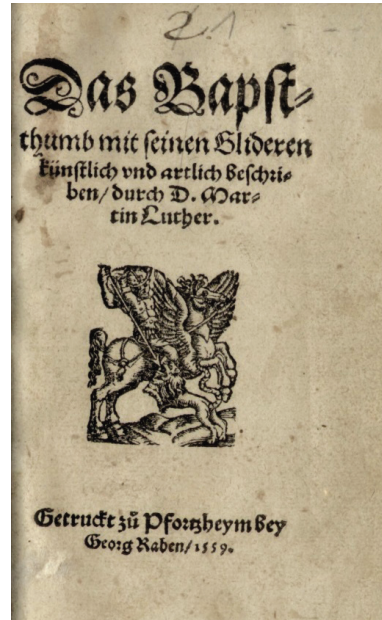
Andrea ALCIATI, *Liber Emblematum*, transl. Jeremias HELD, Frankfurt am Main, Georg Rabe, 1566.

Georg Rabe pforzheimi és frankfurti kiadványok sokaságában használja kiadói emblémáját. Számos olyan példát tudunk idézni, ahol az embléma szerepel úgy, hogy annak allegorikus jelentése lazábban vagy szorosabban kapcsolódik a kiadott mű jellegéhez, mintegy szemantikai egységet képeznek. Mindezt látva, érdemes visszatérni Georg Rabe kiadványaira, mivel gyaníthatjuk, hogy azokban újra megtaláljuk e két nevezetes metszetet, vagyis *valamely kontinuitás rajzolódik ki a kiadó gyakorlatában*. Meg is találjuk a hiányzó láncszemeket 1558-ban és 1559-ben, még mindkettő pforzheimi kiadvány, és heves konfesszionális küzdelmek jelennek meg a könyvekben, vagyis a kiadó szellemi, spirituális, konfesszionális értékrendje rajzolódik ki a továbbiakban is.



5. kép

Johannes CALVIN, *Von der Papisten Heiligthumb gründlicher unnd kurtzer Unterrichts*, transl. Jacobus EYSENBERG, Pforzheim, Georg Rabe, 1558.



6. kép

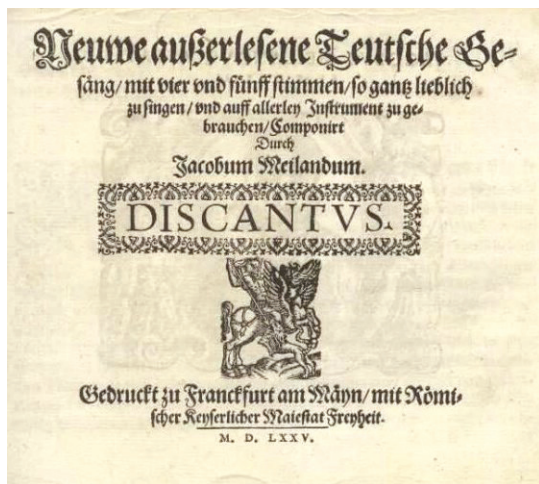
Martin LUTHER, *Das Bapstthumb mit seinen Gliederen künstlich und artlich beschrieben*, durch D. Martin Luther, Pforzheim, Georg Rabe, 1558.

A *Von der Papisten Heiligthumb gründlicher unnd kurtzer Unterrichts* című munka Kálvin egy művének latin fordítása. (Erstlich in Latein beschriben durch Johannem Caluinium/ und yetz dem Christlichen Läser zu güt Verteutschet durch Jacobum Eysenberg.) Címlapján ott láthatjuk a metszet második változatát (5. kép). Az előszó harcias állásfoglalást tartalmaz a reformáció mellett, amely Krisztus igaz tanításainak képviselője, szemben az azt tagadókkal. „Item. J. Cor. vvj. So jemand den Herren Jesum Christum nit lieb hat / der sey Anathema / Matharam mota / das ist / der sey zum Tod verbannet / verdampft / und verloren.” (1. Corinth. 16. vers. 22. Si quis non diligit Dominum Jesum Christum, sit anathema maranatha.) Egyértelmű a címlapmetszet és az egész munka jelentésének azonossága, nyilván Georg Rabe úgy választotta meg az ikonográfiai jelentést, hogy az tükrözze a heves konfesszionális tartalmat, erős pápa- és katolikusellenességet.

A másik munka 1559-ben Luther műveiből ad közre válogatást, amelyek verses formájukkal közvetítik heves polemikus tartalmaikat: *Das Bapstthumb mit seinen Gliederen künstlich und artlich beschrieben/ durch D. Martin Luther*. A címlapmetszet itt még nagyobb, mint az előzőnél láthattuk, uralja azt (6. kép). Verses formában tárgyalja a pápaságot, a pápát, a szerzetesrendeket és az apácákat. Kíméletlen szenvedély és gyűlölet jellemzi mindegyiket.

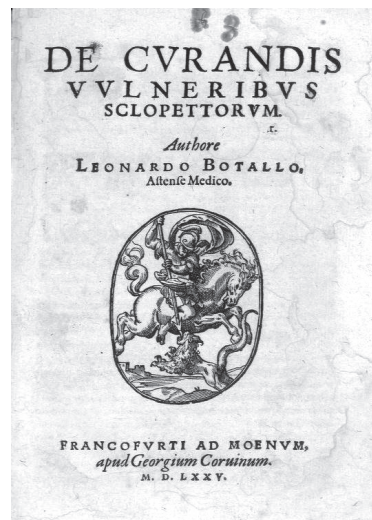
Des Bapsts Standt, Der Cardinal Standt, Der Patriarchen Standt, Der Bischoffs Standt, Der Thümmherrn Standt, Der Pfaffen Standt, (Und uns zü Teüffel all verfür / Das han wir leider erst gespürt / Hoff Gott sol es aber umbkeren / Undts Teüffels Hatzhund zerstören.), Der Diaken standt, Benedicter Orden, Kartheüser Orden, Bernharder Orden, Prediger Orden, Barfüsser Orden, Carmeliter Orden, Augustiner Orden, Teütsch Herrn Orden, Premonstrator Orden, Rhodiser Herrn, Josaphats thal Orden, Johans brüder, Johanniter Orden, Antoniter Orden, S. Brigitten Orden, Der Ungerer Herrn. [Ez utóbbi a magyar pálos rendről beszél gunyorosan.]

A szakirodalom nyomatékkaal hangsúlyozza Georg Rabe református elkötelezettségét, amely kiadványpolitikájának meghatározó eleme volt.⁸



7. kép

Jacob MEILAND, *Neuwe außerslesene Teutsche Gesäng*, Frankfurt am Main, Georg Rabe, 1575.



8. kép

Leonardo BOTALLO, *De curandis vulneribus sclopettorum*, Frankfurt am Main, Georg Rabe, 1575.

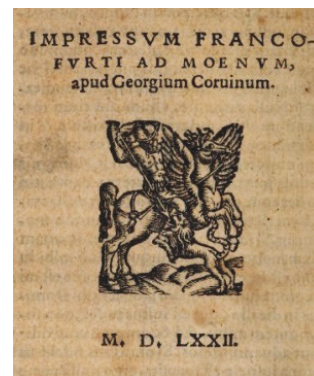
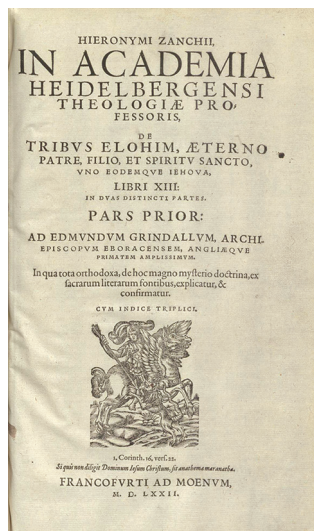
Azonban arra is találunk példát, hogy Rabe variálja kiadói jelvényét, ezt láthatjuk két 1575-ös kiadványán. A zenei tárgyú – Jacob Meiland műve – az ismert metszettel jelenik meg: a szárnyas lovon ülő hős, amint megküzd a sárkánnyal (7. kép).⁹ A másik

⁸ BRACHTHÄUSER, 44–48.

⁹ Ez a kiadvány is azt bizonyítja, hogy Georg Rabe szoros kapcsolatban volt a korszak kiemelkedő zenei alkotóival, így Jacob Meilanddal, műveiket több kötetben kiadta. Meiland Orlando di Lassóhoz hasonló megbecsültségnek örvendett kortársai között. Munkásságát és műveinek kiadását támogatta Hieronymus Glauburg, Conrad Weis, Paulus Schede Melissus, Nikodemus Frischlin, Johannes

átalakítja a megszokott képet: a lovon ülő hős itt is legyőzi a sárkányt, de most nem szárnyas a ló, inkább a Szent György-ábrázolásokhoz hasonlít, mint amelyet Alciati emblémaábrázolásán láthattunk (8. kép).¹⁰

1572-ben jelent meg Frankfurtban Hieronymus Zanchius (Girolamo Zanchi) *De Tribus Elohim, aeterno Patre, Filio et Spiritu Sancto [...]* című műve. A két részből álló munkának mindkét címlapján (kicsinyített formában pedig a kolofonban is) láthatjuk pontosan ugyanazokat a metszeteket, amelyek később Szenci Molnár *Psalterium*ában szerepelnek: szárnyas lovon ülő hérosz, aki lándzsáját döfi az ágaskodó oroszlánba (sárkányba) (9–11. kép). A metszet alatt bibliai vers szerepel, Pál apostolnak a Korinthusbéliekhez írott első leveléből: 1. Corinth. 16. vers. 22. „Si quis non diligit Dominum Jesum Christum, sit anathema maranatha.” A Vizsolyi Biblia szavaival: „Valaki nem szereti az Ur Iesus Christust, légyen átkozott, és Istentül öröcké el vettetett [maranatha].” A második kötet címlapján, a metszet alatt ugyancsak egy bibliai idézet olvasható: 1. Corinth. 10. vers. 22. „Non prouocamus ad iram Dominum? num fortiores eo sumus?” („Auagy nem ingereljük é haragra az Istent? auagy erősbec vagyunk é ő nálánál?”) Mindkét esetben szemantikai kapcsolat van a metszet és az alatta lévő bibliai idézet között, a szöveg az Isten ellen lázadókat idézi, a kép pedig az Isten elszánt védelmezőjét ábrázolja szárnyas lovon, fegyveres hősként, a sárkány elleni küzdelemben.



9–11. kép

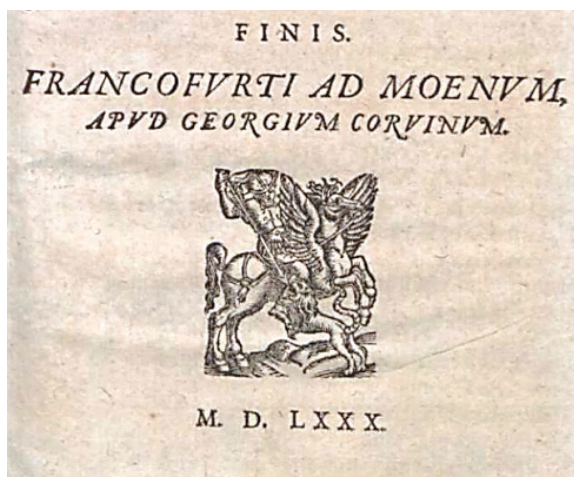
Hieronymus ZANCHIUS, *De Tribus Elohim, aeterno Patre, Filio et Spiritu Sancto*, Frankfurt am Main, Georg Rabe, 1572.

Lauterbach, Eberhard Schelius, és hatékonyan segítette Georg Rabe, aki négy kiadásban jelentette meg műveit (*Cantiones sacrae*, 1564, 1569, 1572, 1573).

¹⁰ BRACHTHÄUSER, 44: „Seit 1575 lässt sich Christoph Corvin jedoch im väterlichen Verlagsbetrieb in Frankfurt am Main nachweisen, wo sich im Übrigen auch sein Bruder Paul als Schriftsetzer betätigte. Gewissermaßen als ‚Urhebernachweis‘ wählte Corvin als Druckersignet eine Darstellung des Ritters Georg im Kampf gegen einen Drachen.“ 1575-től már az ifjú Rabe, Christoph is apja kiadójában dolgozott testvére, Paul mellett, aki ott a betűmetszést tanulta. Brachthäuser is úgy gondolja, hogy a kiadó nyomdász-jelvénye (Szent?) György lovagot ábrázolja a sárkány elleni harcban. Erre rájátszhatott az is, hogy Rabe keresztnéve is Georg volt.



12. kép



13. kép

*

Apja halála után fia, Christoph Rabe átvette a nyomdát, a Buchdruckkunst in der Grafschaft Nassau kiadót, kezdetben még használta kiadványaiban Georg Rabe nyomdászjelvényét, melyet aztán később megváltoztatott. Tevékenységét rövid ideig Siegenben, majd Herbornban folytatta. A Rabe család két tagjára vonatkozó szakirodalom terjedelmes és részletező, különösen Christoph tevékenysége közismert, hiszen munkássága szorosan összefonódott a herborni Hochschule működésével, amely korának kiemelkedő tudományos-kulturális intézménye volt. Alsted, Bisterfeld és Piscator pedig herborni működésük után a gyulafehérvári akadémia tanárai lettek.¹¹

Christoph Heidelbergben, Wittenbergben és Bécsben végezte tanulmányait, 1575 után apja frankfurti nyomdájában tevékenykedett, melyet 1580-ban átvett, és folytatta kiadói munkáját. A frankfurti tanács és a császári könyvvizsgáló bizottság – voltaképpen cenzúra! – ellenséges viselkedése a református irányzattal szemben arra

¹¹ Összefoglalóan írt a korszakról, a Hochschule szellemi környezetéről, kapcsolatrendszeréről: Gerhard MENK, *Zwischen Kanzel und Katheder, Protestantische Pfarrer- und Professorenprofile zwischen dem 16. und 20. Jahrhundert*, Marburg, Jonas, 2011. Szűkebb értelemben a korai korszakról és annak kiadói háttéréről: Uő., *Die Hohe Schule Herborn in ihrer Frühzeit 1584–1660: Ein Beitrag zum Hochschulwesen des deutschen Calvinismus im Zeitalter der Gegenreformation*, Wiesbaden, Historische Kommission für Nassau, 1981. A főiskola köreivel való szoros kapcsolatot jól mutatja, hogy az ifjú professzor, Johann Heinrich Alsted 1610-ben Anna-Catharina Corvint vette feleségül, aki nem más, mint a kiadó-nyomdász, Christoph Corvinus (Rabe) leánya. Ebből az alkalomból terjedelmes kiadvány jelent meg Rabe nyomdájában, amely a neves kortársak jókívánságait adta közre. (*Vota pro felici conjugio [...] Herbornae Nassoviorum*). Vö. MENK, *Zwischen Kanzel und Katheder*, 278–286, ahol részletesen ismerteti a kiadványt, közli annak címlapját. A művet a herborni Alte Bibliothekben sikerült tanulmányozni.

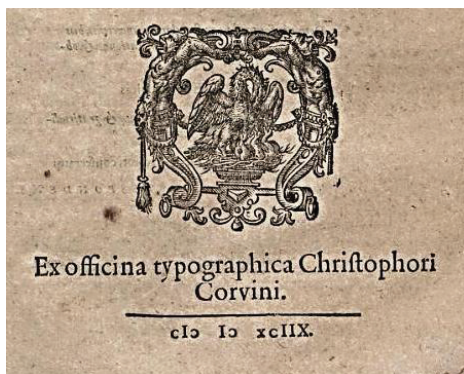
kényszerítette Christophot, hogy távozzon Frankfurtból.¹² Ez az ellenőrzés kiterjedt a nevezetes frankfurti könyvvásárra is. Működése során több mint 1000 kiadványt jelentetett meg, ennek fele herborni professzorok és tanítványaik tollából származott. A szakirodalom megállapítása szerint kiadványai hibátlanok, igényesek és pontosak voltak, de puritán dísztelenség jellemezte azokat („alle in schöner Druckausstattung und fehlerfreiem Satz, aber puritanisch schmucklos”).¹³ Egyik legigényesebb kiadványa volt – több kötetben – Johann Piscator Bibliája, amelynek ugyan díszes címlapmetszete van, de más képi elem nem ékesíti. 1592-ig bizonyítható a Rabe kiadó frankfurti működése, 1595-ben már Siegenben tevékenykedett tíz nyomdászsegéddel és egy korrektorral. Már a kortársak is megfogalmazták, hogy a Rabe kiadó a Hochschule szellemi kisugárzásának rendkívül hatékony eszköze volt, ez pedig nemcsak Nassau térségére és más német régiókra vonatkozott, hanem mindazokra a nemzetekre, amelyek Herbornba küldték peregrinusait a kálvini irányzat szellemében. Johannes Textor (1582–1626) – Szenci Molnár közeli jó ismerőse – ezt így fogalmazta meg:

Diese Schul wird auß vilen inner: und ausserhalb Teutschland / andern nahe vnd fern gelegenen Örtern vnd Landen / als Böhmen / Mähren / Osterreich / Ungarn / Sibenbürgen / Polen / Littaw / Schweden / Livland / Preussen / Pommern / Dennemarck / Holstein / Niderland / Engelland / Schottland vnd Franckreich / von Graven / Freyhern / Edel: vnd vnedlen stands personen / wegen der studien, frequentirt vnd fleißig besucht.¹⁴

¹² BRACHTHÄUSER, 44–45: „Doch die 1579 von Kaiser Rudolf II. angeordnete Buchzensur bei der Frankfurter Messe unter Leitung des Dechanten Johann Latomus (1524–1598), der »bedeutendste katholische Geistliche seiner Zeit in Frankfurt«, und der wachsende Unmut der Frankfurter Behörden gegen die reformierte Gemeinde verleiteten Corvin ein längerfristiges Arbeitsverhältnis am Main. Das Zusammenspiel politischer Faktoren – die strenge Überwachung des Buchmarkts durch die kaiserliche Kommission beeinträchtigte den Handel mit dem gedruckten Wort – und perspektivischer Neuorientierungswünsche ließen wohl schon nach 1581 den Plan reifen, der Reichs- und Krönungsstadt der römisch-deutschen Kaiser den Rücken zu kehren. Denn Christoph Corvin, »ein aufrichtig frommer reformierter Christ« hatte wohl nur wenig Gefallen an einer Fortführung der Arbeitsgemeinschaft mit seinem Kollegen Feyerabend und am bisherigen Verlagsprogramm verspürt: »Der inhaltreiche, aber – abgesehen von den Bibeldrucken – durchaus weltliche Charakter dieser Werke und ihres Bilderschmucks sagte seinem puritanischen Sinn nicht zu.«” A frankfurti cenzúrát még Szenci is megtapasztalta, amikor *Psalteriuma* kiadására készült. Eredetileg Zacharias Paltenius frankfurti kiadónál jelent volna meg a zsoltároskönyv, de Palteniustól megtagadták az engedélyt, ezért fordult Rabe herborni officinájához. Rabe kiadóját a Hochschule és VI. János tekintélye védelmezte, és szorosan illeszkedett a kiadói tervekbe a *Psalterium*.

¹³ *Uo.*, 24.

¹⁴ *Uo.*, 27.



14–15. kép

Johann PISCATOR, *Disputatio Theologica de Falso Nominato Sacramento Extremae Unctionis*, Siegen, Christoph Rabe, 1598.

A 14. és 15. kép Christoph Rabe 1598-as nyomtatványából való, amely Siegenben jelent meg egy disputa címlapján: a gyermekeit saját vérével tápláló pelikánt ábrázolja. Ismeretes, hogy a pestisjárvány elől kellett a kiadónak és a Hochschulénak is átmenetileg Siegenbe menekülni, ebben az időszakban készült néhány Rabe-kiadvány.¹⁵ Azt nem tudjuk pontosan, hogy Rabe milyen megfontolásból váltogatta nyomdászjelvényét, de az itt látható mellett még felbukkan az 1580-as, '90-es években is a már jól ismert, szárnyas lovon ülő hős: az 1592-es mű hangvétele erősen polemikus, a katolikusoktól eltérő alapvető hitelvek képezik a tárgyát (16. kép).¹⁶

¹⁵ Vö. IMRE Mihály, *Herborni kutatások az Alte Bibliothek állományában* = I. M., *Utak Herborn és Nápoly között: Tanulmányok a 16–18. századi protestantizmus irodalmáról*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Tudományos Gyűjtemények, 2015, 167–205; Wolfgang DROST, *Universa Schola Nassovica Sigenensis: Über die Anfänge der akademischen Tradition in Siegen = Fünf Jahre Gesamthochschule Siegen*, Siegen, Gesamthochschule Siegen, 1977, 41–59. A pelikánt ábrázoló munka voltaképpen egy disputa, ennek címlapján látható a metszet: *Disputatio Theologica de Falso Nominato Sacramento Extremae Unctionis [...] a Johann Piscatore Sacrarum Literarum Professore Respondentis a Johanne Rudgio Groningano Phrisio*, Siegen, Christoph Rabe, 1598.

¹⁶ *Bericht von den dreyen hauptpuncten/ welche zwischen Euangelischen Kirchen unnd Lehrern/ dir sich vom Papstum abgesondert haben/ fürnemlich im streit stehen, Nemlich 1. Von der Person des Herrn Christi. II. Vom heiligen Abendmal. III. Von der ewigen Gnadenwahl Gottes*, Siegen, Christoph Rabe, 1592.



16. kép

Bericht von den dreyen hauptpuncten/ welche zwischen Euangelischen Kirchen unnd Lehrern, Siegen, Christoph Rabe, 1592.

1590-ben Rabe kiadta Jean Crespin *Le livre des martyrs* című művének német fordítását (*Märtyrbuch: Darinen merckliche vnd denckwürdige Reden vnd Thaten viler heiligen Märtyrer beschriben werden*). Terjedelmes előszót írt hozzá a kiadó, amely bemutatja mélyen vallásos elkötelezettségét, személyes spiritualitását, amely másokért is tud áldozatot hozni, azokat táplálni isteni igazságokkal. Ez a kiadvány azért is nevezetes, mert először használja itt kiadói jelvényként a – később uralkodóvá váló – bibliai eseményt (17. kép). A metszet Illés prófétát ábrázolja, akit a Kérith patak partján *hollók táplálnak*. A történet az I. Királyok könyve, 17,2–6 eseményeit mondja el, így hangzik a Vizsolyi Biblia szavaival:

2. Es lön az Wrnac beszéde ö hozzáia monduan. 3. Meny el innét te, és meny nap kelet felé, és röytezzél el az Cherith patakia mellett, melly az Iordán vizének ellenében vagyon. 4. Es az patakból léßen te néked italod, az holloknac pedig megparanczoltam, hogy ott táplállyanac tégedet. 5. El méne annac okáért és az Wrnac beßéde ßerint czelekedéc, el méne mondom, és leüle az Cherith patakia mellet, ki az Iordán vizénec ellenébe vala. 6. Az hollóc vißnek vala pedig néki kenyeret és húst mind regguel mind estue, és ißik vala az patakból.

A metszet roppantul összetett szemantikájú: elsődleges – litteralis – jelentése szerint a bibliai történet illusztrációja, ahol Isten kijelöli Illés helyét, feladatát. Gondoskodik is róla, amikor a hollókat rendeli táplálására, ezen a ponton az elsődleges jelentés átlép a tropologikus, allegorikus, anagógikus szférába. Ennek lehetőségét a kiadó családneve (Rabe) teremti meg, amely hollót jelent, így az isteni feladat, segítség a hollók

közvetítésével valósul meg, vagyis Rabe kiadói munkája isteni küldetés, amelynek betöltését isteni akaratból kapta.¹⁷



17. kép

Jean CRESPIN, *Märtyrbuch: Darinen merckliche vnd denckwürdige Reden vnd Thaten viler heiligen Märtyrer beschriben werden*, transl. Christoph RABE, Herborn, Rabe, 1590.

VI. Johann tartománygróf és Rabe írásban rögzítették a kiadói alapelveket, a témaköröket megnevezve, amelyek a következőképpen rajzolódnak ki.

Im Einzelnen beinhaltet die Literaturliste „Was für bucher zu Herborn zu drucken“ folgende Punkte:

Zwen außzuge aus den Institutionibus Caluini.

Lobwaßer mitt dem Heydelbergischem Catechismus.

Pfaltzsgraus Friedrichs des [III]. Kirchenordnung in quarto.

Grundtfest in 4to.

Bekandtnus der Theologen vnd Kirchendhiener zu Heydelbergk, von dem einigen gott, in dreyen persohnen, und den zweien naturen In christo, so Anno [15]74 zu Heydelbergk außgegangen, Latine vnd deutsch.

¹⁷ BRACHTHÄUSER, 48: „Seine gottesfürchtige Gesinnung kommt bis heute eindrucksvoll aus zahlreichen Vorworten seiner Bucheditionen hervor. In seinem 1590 zu Herborn verlegten »Märtyrbuch: Darinen merckliche vnd denckwürdige Reden vnd Thaten viler heiligen Märtyrer beschriben werden«, eine gekürzte Übersetzung des Werkes »Le livre des martyrs« (1554) von dem reformierten französischen Juristen und Verleger Jean Crespin (†1572), schrieb Corvin etwa: »Übrigens hatte sich der Buchdrucker zu diesem Zeitpunkt bereits jenes neue Signet als Erkennungsmerkmal zugelegt, das auf seinen Familiennamen anspielte: Die Speisung des auf Weisung Gottes am Bache Krith östlich des Jordans versteckten Propheten Elias durch zwei Raben (1. Buch Könige Kap. 17, Verse 2-6).«

Des Churf[ürsten] Pfaltzgraus Friedrichs Testament.
 Der Frantzosen, Schweitzer, Niederlandt, Englandt, Pol-
 nisch, vnd *Vngerische Confessiones*.
 Caluini Catechismum Teutsch,
 Conciones Caluini Teutsch,
 Snideri de filio Dei, Latine vnd teutsch,
 Gnadenbundt teutsch,
 Item Extract auß dem gnadenbundt,
 Gualterj conciones, vber das 6. Cap. Joannis.
 Piscatoris commentaria vber Johanis.
 Piscatoris Matt: deutsch.
 Conciones vber die Epistel ahn die Romer, teutsch.
 Extraß auß den Latinischen Thomis Lutherj.
 ad Methodum Institutionum Caluinj Latine vnd teutsch
 Otto Werthmüllers beraittung zum todt,
 Außzugk auß dem Buch Bullingeri de origine erroris.
 Außzugk Bucerj de regno Christj Latine vnd germanice.
 Apologia der frantzosisch reformirten Kirch ahn König von
 Nauarra, zu Genff gedruckt A[nn]o [15]78.
 Anth. Sadelis de Sacrificio Missae teutsch
 Item de Eccl[esi]a.
 Caluinj de reliquijs.
 De vitandis superstitionibus.
 Item contra Pseudonicodemitas.
 Consensus Ecclesiae Tigurinae, et
 Geneuensis, in re Sacram[enti]: Latine vnd teutsch.¹⁸

Látható, két olyan témakör is van, amely magyar vonatkozásokat tartalmaz: Lobwasser zsoltárainak és a Heidelbergi Katekizmusnak a kiadása, a másik pedig hitvallási iratok magyar nyelvű megjelentetése. Minderről nyilván volt tudomása Szenci Molnárnak, ezért is fordulhatott bizalommal a Rabe kiadóhoz.

Áttekintve és összegezve az elmondottakat: a *Psalterium* képmellékletei szervesen illeszkednek Georg és Christoph Rabe kiadói gyakorlatába, annak konfesszionális értékrendjébe és hagyományrendszerébe, mondhatni: az általuk megteremtett és működtetett kulturális emlékezetbe. Legtöbbször Georg kiadványainak címlapmet-szeteként láthatjuk a sárkánnyal küzdő, szárnyas lovon ülő hős képét (mindkét változatban), ezt azonban később a fia is átveszi és alkalmazza, 1590 után egyre ritkábban. A pelikán is felbukkan néha a Rabe kiadó nyomtatványaiban. Szenci zsoltároskönyve

¹⁸ Antonius van der LINDE, *Die Nassauer Drucke der Königlichen Landesbibliothek in Wiesbaden*, Wiesbaden, Feller & Gecks, 1882, 25 skk.

ikonográfiailag is szervesen kapcsolódik a Rabe kiadó előzményeihez.¹⁹ Azt nehezen lehetne rekonstruálni, hogy kié volt a kezdeményező szerep a *Psalterium Ungaricum* képanyagának kiválasztásában, elhelyezésében: Szenci vagy Christoph Rabe gondolt-e arra inkább. Nagy valószínűséggel egyetértően döntöttek a képmelléletek kiválasztásában; a szövegbe való beillesztés (verses kibővítés), mintegy jelentésképzés, inkább Szenci Molnár elképzelései szerint alakult. Amihez nyilván kellett Rabe elfogadó egyetértése, a metszetek dúcaival is ő rendelkezhetett. A *Psalterium* képei a Rabe-testvérek kiadványainak *címlapmetszeteiből* származnak, de itt *szövegközi helyet* *kapnak*, és összetett jelentéshálózat szövevénye jön létre általuk. Azt viszont határozottan kijelenthetjük, hogy Christoph Rabe zsoltárkiadványai nem jelentettek ikonográfiai párhuzamot Molnár számára, hiszen azok képek nélkül jelentek meg, csak a címlapmetszet ékesíti azokat, legfeljebb elválasztó díszléceket láthatunk a Buchanan-kiadásokban, melyeket átvett Molnár.



18–20. kép

Georg BUCHANAN *Psalterium*ának Rabe kiadásaiban használt díszítése

Meg kell még említeni Szenci Molnár *Dictionariuma* és a *Psalterium* eltérő kulturális kontextualizálását a német közegben, amely markáns különbségeket mutat.²⁰ A *Dictionarium* rendkívül gazdagon kontextualizált a német protestáns kulturális térben, számos kiemelkedő kortárs szólal meg értően, elismerően, amely ugyanakkor sokoldalúan – ikonográfiailag (arcképmetszet) és textuálisan – mutatja be és jellemzi a szerző identitását, tudományos, kulturális súlyát.

Bizonyosak lehetünk abban, hogy Szenci nagy hatású művének – különösen a német irodalmi nyilvánosságtól kapott – kontextualizálásával, elismerésével elégedetlen lehetett. Meg merjük kockáztatni azt a feltevést, hogy ennek tapasztalata is alakíthatta a *Psalterium* herborni kiadásának ikonográfiai többletét. Aminek részbeni hiányát elszenvedte a verses dedikációk deficitjével, annak egy részét visszanyerte a kötet fametszeteinek – általában ikonográfiai, emblematikai eljárásainak – jelentéstöbbletével.²¹

¹⁹ A tanulmányban bemutatott képanyag sokszorosát tekintettük át, bemutatásukra azonban itt nem volt mód, talán szükség sem; a meghatározó azonosságokat, párhuzamokat szemléltettük képváltoztatással.

²⁰ Vö. IMRE, A kulturális és az önreprezentáció feszültségei, 235–255.

²¹ Vö. IMRE Mihály, „Úton járásnak megírása”: Kulturális emlékezet, retorikai-poétikai elvek érvényesülése Szenci Molnár Albert műveiben, Budapest, Balassi, 2009, különösen a Kulturális emlékezet – Aranykor – Putitas Sermonis című fejezet, 181–235.

Jól mutatja az ellentmondásos jelenséget, hogy a kortársak közül – holott Szenci több jeles személyiséget megszólított – csak Georg Rem latin nyelvű ajánlóverse került be a *Psalteriumba*, bár az nem is a magyar zsoltároskönyvre szabott, holott Rem Molnár támogatói és jóakarói közé tartozott. Filiczki János magyar nyelvű „átigazítása” illeszti azt valamelyest magyar kontextusba. A kulturális kompatibilitás nehézségeit jól mutatja Georg Rem sokszor idézett levele, amelyben az ajándékba kapott *Psalterium*ról azt írja, hogy az etióp nyelvhez hasonlóan érthetetlen az számára. („Psalterium tuum, quod aeque ac Aethiopicum intelligo [...]”) Mindezt bizonyosan érzékelte Szenci Molnár, ezért fordult az ikonográfia – nyelvtől független – jelentéstöbbletéhez.

IMRE MIHÁLY

professor emeritus

Debreceni Egyetem, Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet

imre.mihaly@arts.unideb.hu

New Aspects on the Engraved Illustrations in Szenci Molnár Albert's Psalterium

Abstract: Albert Szenci Molnár's psalm book published in Herborn in 1607 is decorated with engraved illustrations, yet researchers of Szenci Molnár's works so far have not examined these works, which also merit attention as this is the only edition of Psalterion that contains these illustrations. Szenci Molnár wanted his psalm book to fit into the intellectual environment of Germany; however, Rabe, the publishing house, gave him the opportunity to integrate the iconographic traditions into that context. Examples for that are the engraved illustrations of the pelican and the two horsemen, both of which were part of the publishing practice of Georg Rabe and Christoph Rabe; however, they were much more common in books published by Georg Rabe. The engravings, together with their textual descriptions, played a role in shaping Szenci Molnár's identity as an author, particularly through their connection to the ethos of princely dedications, and to the construction of his heroic role as defender of the faith.

Keywords: psalms, engraved illustrations, Georg and Christoph Rabe

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) 